

שבולת בשדה

מילים ולחן: מתתיהו שלם

מתתיהו שלם (1904-1975)

המשורר והמלחין מתתיהו שלם נולד בפולין למשפחה מסורתית חסידית, אליה נשאר קשור נפשית בעת עלייתו ארצה לקיבוץ בית אלפא שבעמק יזרעאל. מתתיהו שלם אכן נהג לשלוח לאביו את ביכורי יצירתו ואת ניצני מחשבותיו. בשונה מאמנים אחרים אשר עם עלייתם ארצה ראו את עצמם כמורדים במסורת ביתם, חיפש מתתיהו שלם דרכים לשימור מורשת ביתו ולשיבוצה בשיריו החדשים.

במידה מסוימת ניתן לכנות את מתתיהו שלם כמשורר עממי ומלחין אוטודידאקטי בעיקרו. ואמנם אל לימודי המוזיקה הוא הגיע מאוחר יחסית, כאשר תווי לחניו נכתבו על ידי המוזיקאי והמנצח יהודה שרת.

בדומה למלחינים רבים לידי מזרח אירופה, שהתרשמו עמוקות מן הנוף הגיאוגרפי והתרבותי החדש בימי ההתיישבות, הגיב מתתיהו שלם בתוצר עשיר של שירים שהתייחסו אל הטבע, מלאכות האדמה, הווי וסביבה.

תחושת הראשוניות אפפה לא רק את ראשוני התנועה החלוצית שבנו את התשתיות, כי אם את אלה שיצרו את האתוס לחג ולמועד, לעונות השנה ולמחזור החיים.

השיר- ריקוד במסגרת מסכתות לחגים נתן מענה לטבע הנושם והמשתנה בארץ בכלל ובקיבוץ בפרט. הזדמנות מעניינת באה לידי מתתיהו שלם בשעה שנשלח להשתלמות לירושלים בהדרכת בני נוער. משם הוא חזר כעבור שנה כשבאמתחתו הטקסט המלא לחג הקציר והעומר. בהמשך הוא הדביק בהתלהבות את הקיבוץ כולו כאשר לקח על עצמו שתי משימות מרכזיות: השכלול האמנותי של החג וטיפוח המסורת שעל רקעה הוא צמח. הוא עשה כן בבית אלפא, ומאוחר יותר בקיבוץ רמת יוחנן, אליו עבר לאחר הפילוג הפוליטי והמפלגתי שחל בבית אלפא. מתתיהו שלם הלך לעולמו בקיבוץ רמת יוחנן.

על השיר שבולת בשדה

מתתיהו שלם והכוראוגרפית לאה ברגשטיין עבדו בשיתוף פעולה הדוק. הם ראו את לב החג (חג הפסח) ברגע הקציר עצמו; הרעיון לחבר שיר- מחול הניב את שיבולת בשדה, והוא תוכנן לביצוע על ידי הקוצרים עצמם. האופי, המקצב והקצב של השיר תאמו לדעתו לפעולת הקציר; על כן נבחרו חברים "כבדי תנועה", שמעולם לא רקדו: היו אלה אנשי משק, שהעבודה בשדה ובמלאכה כבר הפכה לחלק מדמם.

ממעקב אחר יומני העושים בדבר, ניתן ללמוד על הקשיים שהתעוררו לקראת הכנת הטקסט. ואמנם, מלאכת הקציר בטקסט הבאת העומר מבוסס על בחורים הקוצרים את החיטה בחרמשים, בעוד שהבחורות היו האוספות ומאלמות את אלומות הקמה. טבעי היה לצרף בחורים ובחורות בשירה ובריקוד, אלא שבימי שנות השלושים המאוחרות מסורת המחול היהודי שבגולה הייתה עדיין חזקה, וריקוד משותף לשני המינים לא היה מקובל. לאה ברגשטיין נשענה על המושג המקראי "מחול המחניים" מתוך ספר שיר השירים, ומצאה פתרון להעלאת חברי הקיבוץ משני "המחנות" (בחורות ובחורים). מאוחר יותר כאשר התגבש המחול הישראלי המתחדש, התערבבות "המחנות" וחוללו במשותף.

על המילים

בבית הראשון מתוארות התמונות והביטויים הבאים :
השיבולת הבשלה מתכופפת ברוח (כורעה ברוח) בשל כובד הגרעינים שבתוכה.
עם רדת הערב (יום כי יפוח) השמש המלאה צבועה בכתום ובזהב.
עורו והביטו בשיבולים הבשלות והתחילו במלאכת הקציר בעזרת המגל.

בבית השני מתוארות התמונות והביטויים הבאים :
שדה השעורה מקושט לחג, ובו שפע של שבולים.
השדה מאיר (מזהיר), וממתין לקוצרים שיבואו לקצור.
בואו, הרימו מגל (הבו, הניפו), כי חג לשדה (קמה) עם תחילת הקציר.

על הלחן

1. האופי הנמרץ של השיר- ריקוד מודגש על ידי המהלך הסינקופלי הפותח את רוב התיבות
2. המבנה כולל שני חלקים מוסיקליים שונים :
 - **חלק ראשון** (1-4) החוזר על עצמו, מציג את המוטיבים המלו-ריתמיים העיקריים במודליות המרכזית רה דורי
 - **חלק שני וקודה** (תיבה 5-8 וקודה) ארוך פי שניים כמעט מזה הראשון, ומהווה מעין פיתוח של החלק הראשון על בסיס :
 - . המשך שימוש המוטיב הסינקופלי המאפיין את החלק הראשון
 - . הרחבת המנעד (הנע בין מז'ור וז'צ'ה על פה , וחזרה אל רה דורי)
 - . ניצול מרבי של שני הרגיסטרים הקיצוניים (הגבוה : תיבות 5-6, הנמוך : תיבות 8 עד הסוף)
 - . **הקודה** כוללת את שלוש התיבות האחרונות של השיר (9-11) ומסכמת את המהלך המלודי במנח נמוך
3. הקשר האמיץ בין מילה וצליל מתבטאת בחלוקה הסילבית המרבית וההטעמה המלו-ריתמית- המילולית.
 - ציוריות המילה בבית הראשון באה לידי ביטוי על ידי התיאורים הבאים :
 - כיווניות יורדת על "מעומס גרעינים כי רב" (3-4)
 - כיווניות עולה , מנח גבוה , ודקלמציה חגיגית על "עורו הוי עורו" (5)
 - כיווניות יורדת ומנח נמוך אל עבר המבט על ה"קמה זו בשלה כבר על פני הכרים" (7-8)
 - מנח נמוך סביב פעולת המגל "שילחו מגל" (9)

הצעות לפעילויות

1. התייחסות אל מילות השיר ואל תכנן בזיקה אל חיי המלחין ועל רקע הזמן והתקופה
2. התייחסות ודיון על מלאכות האדמה בתנאים ובכלים שעמדו לרשות המתיישבים (הסתמכות על תמונות, סרטי ווידאו)
3. דיון על ציפיות בדבר האופי, הקצב והארטיקולציה שיאפיינו את הלחן בזיקה אל פעילות הקציר והשמחה שלאחריה
4. הקראה ריתמית של הטקסט בידי המורה, בדינמיקה ובארטיקולציה התומכות בהיגוי מילות מפתח חדשות ובהבנתן
5. הקראה ריתמית ואקספרסיבית של הטקסט בידי המורה והתייחסות אל מרכיבי הקצב, המקצב והארטיקולציה
6. הקראה ריתמית של הטקסט על ידי המורה וסימון הסיומות והאתנחתאות על ידי התלמידים
7. חידון זיהו התבניות הריתמיות של השיר :
 - המורה בוחר תבנית ומדבר אותה בשפת המקצב, התלמידים עונים חזרה ובוחרים את התבנית המתאימה מרשימת התבניות שעל הלוח
 - המורה מקיש תבנית מתוך הרשימה, התלמידים מקישים אותה חזרה ומזהים את התבנית
 - המורה שר תבנית בשפת המקצב, התלמידים חוזרים עליה בשירת שפת המקצב ומזהים אותה
 - המורה שר תבנית עם המילים המתלוות לה, התלמידים חוזרים עליה ומזהים אותה.
8. ביצוע השיר בליווי כלי על ידי המורה, ותגובה בסימני תנועה במקומות הנמוכים על ידי התלמידים
9. דיון על הזיקה בין ן הרגיסטר הנמוך בסוף הבית הראשון ובין מילות שני המשפטים המילוליים האחרונים
10. תגובה בתנועה על המקומות הגבוהים שבמנגינה לפי הביצוע של הבית הראשון בפי המורה
11. דיון מסכם על דוגמאות לקשר בין מילה וצליל
12. תכנון ביצוע השיר לפי הבדלי הכיווניות, המנח, הדינמיקה והארטיקולציה האופייניים לכל חלק, וסימון סימני ביצוע ופרשנות בין שורות התווים של השיר
13. שירה בשפת המקצב תוך משחקי מעקב אחר התווים של השיר הרשום בשקף
14. התמקדות במהלכי הקפיצות והקפדה בין קפיצות גדולות (במעבר בין תיבה 4 ובין תיבה 5), שמירת אנטונוציה על הצליל דו החוזר (תיבה 5), וירידה סקוונציאלית במהלכים סמוכים (תיבה 6), בעזרת תנועת יד מזמרת
15. ביצוע השיר על ידי התלמידים לפי בנים (הקוצרים), ולפי בנות (המאלמות), על פי הסימנים שנקבעו, בליווי נגינת המורה
16. האזנה לביצוע מוקלט המבחין בין דקויות התפקידים של הקוצרים ושל המאלמות (זמרים וזמרות)
17. התנסות בריקוד ובשירה, על פי כוראוגרפיה מסורתית בביצוע שתי קבוצות תלמידים